

Снежана В. Божич
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет, Ниш

УДК 821.163.41-95.09 Пејчић Ј.
Приказ
Примљен: 21. 10. 2012.

КЊИЖЕВНИ РАЗГОВОР – СРЕДСТВО (АУТО)ПОРТРЕТИСАЊА

Јован Пејчић. *Поетика књижевног разговора*.

Службени гласник, Београд 2012.

У своју књигу Јован Пејчић читаоца уводи мапирајући, у виду теза, њена кључна места: та *Mana*, на месту и у функцији развијенијег *садржаја*, оцртава сложена и занимљиву конфигурацију ове књиге, нудећи заинтересованом читаоцу јасан увид у инспиративну духовну авантуру која га очекује: освежавање и продубљивање једног старог књижевног познавства и, на тој основи, синтеза и уопштавање поетичких особености жанра који га је изнедрио. Реч је о познавству с писцем Бранимиром Ћосићем, с његовим делом *Десет писаца – десет разговора*, и о поетици књижевног разговора.

Средишњи део Пејчићеве књиге чини обимнија студија под називом „Ауто-портрети вођени руком Бранимира Ћосића: Књига споменик“. Текст, међутим, нуди много више од онога на шта својим насловом упућује. Поменути Ћосићева књига, из више разлога репрезентативна, послужила Пејчићу да „књижевно-историјски изложи и теоријски формулише поетику књижевног разговора као самосталног жанра“. Стога је Пејчићево дело нашло своје место у репрезентативној библиотеци „Појмовник“ београдског *Службеног гласника*, заједно са новим, коначним издањем Ћосићевих разговора, које је такође он приредио. Иако подељена на двадесет пет поглавља, тј. ужих тематских целина, његова студија беспрекорно функционише као целина, а одељци су чврсто између себе повезани. Присутна научна апаратура доприноси поузданости текста и сведочи о студиозном ауторовом бављењу изабраном проблематиком, посебно ако се има у виду ажурирана библиографија свих до сада објављених критичких приказа Ћосићеве књиге *Десет писаца - десет разговора*. Књига је богато илустрована, фотографијама, цртежима, аутографима, факсимилима докумената (писама, рукописа) који се у књизи помињу.

На почетку, Пејчић разматра реакције критике на прво издање *Разговора* објављено 1931. године, и однос према књизи у годинама које су уследиле, с посебним освртом на преокрет који се десио након Другог светског рата и ново превредновање дела 80-их година прошлог века. Афирмативне судове новијег периода, по Пејчићевом мишљењу, најбоље сумира став Љубисава Андрића, који, између осталог, о Ћосићевој књизи каже да представља „међаш једне нове, у нас непознате књижевности. И више од тога: образац књижевне репортаже, интервјуа с писцима, књижевног разговора“. Веродостојности такве процене, сматра Пејчић, доприноси и чињеница да је од првог објављивања књиге прошло довољно времена, те да се књижевни интервју као облик литерарно-публицистичког стварања не само афирмисао (кроз велики број у међувремену објављених књига те врсте), него и да се „теоријски, на свим линијама властите текстуалне егзистенције стабилизовао“ (21). Двадесет година

касније, 2001, цитирани Андрићев став интензивира је и, на одређени начин, проширен одређењем Милана Влајчића да је Ћосићева књига „прекретничко дело“ у својој врсти. Пејчић ће, даље, у свом тексту разоткривати вишезначност овог Влајчићевог суда, издвојивши три најбитнија значења, која долазе с подручја историје књижевности, књижевне интерпретације и теорије књижевности, прецизније, генологије и поетике: да Ћосићево дело није прво ни једино те врсте у нашој књижевности, да је литерарни интервју у њему пронашао свој канонски облик, те да је ово дело постало парадигма у жанровском смислу. Овакав увид аутору отвара простор за развијенију теоријску дигресију, тј. омогућује књижевноисторијску експликацију и, потом, теоријску формулацију поетике књижевног разговора.

За прототип књижевног разговора који, истовремено, означава моменат рађања овог новинско-књижевног жанра код Срба Пејчић узима разговор Љубомира П. Ненадовића са Његошем, који је вођен 1851. године, објављен прво 1868/69. и касније у *Писмима из Италије* 1907. године. Аутор, међутим, указује на чињеницу да постоје још два значајна а старија разговора, један који би представљао први *књижевни* рад те врсте код нас и други, још старији интервју у *новинарском* значењу те речи. Ради се о разговорима Вука Караџића и Срећевског из 1841. године (објављено 1846) и Јоакима Вујића са Синђелијом Ристовић из 1826. године, који се може прочитати у Вујићевој књизи *Путештвије по Србији*.

Претпоставља се да Ћосић није знао за два старија разговора, али су му свакако били познати Ненадовићеве разговори с Његошем и Екерманови с Гетеом. Да би употпунио историјат интервјуа у српској књижевности Пејчић се, у делу текста који следи, бави „генезом дела које репрезентује овај жанр“, односно настанком књиге *Десет писаца – десет разговора*. Укључивши у разматрање биографски контекст и социјално-културни моменат у коме Ћосић ствара, он читаоцу нуди интересантну, чињенично богату причу из живота овог ствараоца с почетка 20. века.

Први Ћосићев разговор у ауторској рубрици „У разговору са...“ београдског магазина *Реч и слика* објављен је августа 1926. године. Био је то разговор са Борисавом Станковићем, а потом су уследили интервјуи са Вељком Петровићем, Сибетом Миличићем, Душаном Николајевићем, Милошем Црњанским, Божидаром Ковачевићем, Григоријем Божовићем и Густавом Крклецом. „Нема броја *Речи и слике* без Ћосићеве 'књижевне репортаже', све до гашења ревије у априлу 1927. године“ (43). Након тога Ћосић је направио још два разговора, објављена 1929. године: са Миланом Ракићем (у *Летопису Матице српске*) и са Станиславом Винавером (у шабачком *Књижевном полету*). Идеја да се разговори сакупе и штампају као књига родила се крајем 1930, а књига *Десет писаца - десет разговора* објављена је маја 1931. године.

Пејчић ће се потом позабавити објашњењем својеврсне енигматичности назива књиге, јер она уместо десет садржи девет разговора. Који од планираних и претходно објављених разговора недостаје, и због чега, аутор разоткрива поступно, наводећи имена и недоумице оних који су пре њега на овај проблем указивали (Ђорђе Поповић, Душан Славковић). Да је у питању разговор са Божидаром Ковачевићем сазнало се, како Пејчић наводи, тек 1987. године из Ковачевићевог дописа објављеног у *Веснику* Српске православне цркве.

Затим аутор прелази на анализу особина саме књиге, полазећи од Ћосићевог предговора. Он запажа да је прокламовани Ћосићев циљ који се разговори-ма жели постићи „вишедимензионалан“, али су најважније две, уско повезане тежње: сазнајна, која подразумева да је *креативном појединцу*, писцу, који је *центар* разговора (спреман да „о себи и својим стваралачким настојањима говори отворено и без остатка“) све подређено, и друга, функционална, која се односи на свест о томе да такав разговор укључује и „бригу за интересе историје књижевности и културе, поетике и естетике књижевности, психологије и социологије књижевног живота“ (50). Поред тога, присутан је и низ других услова које разговор, онако како га Ћосић види, треба да задовољи, и Пејчић их наводи: „аутономност, неутралност, тачност, исцрпност, максимално одсуство аутора интервјуа.“ Интересантно је да првобитно потпуно експлицирано схватање књижевног разговора, објављено као програмско слово за *Реч и слику*, Ћосић није у целини унео у предговор књизи. Нека места је изоставио, „због разлога које данас није лако оправдати“ (51). Два, о којима ће у овој студији посебно бити речи, односе се на избор саговорника (зашто Душан С. Николајевић / Густав Крклец уместо Исидоре Секулић) и на Ћосићево одрицање сопствених „критичарских претензија“ када су у питању остварења интервјуисаних писаца. У оваквим (изреченим) тежњама Ћосићевим Пејчић види „само програмска хтења, облик ентузијастичке вере у објективност – која, наравно, већ у своме појму искључује све што носи белег ма чега друштвеног и субјективног“, и закључује да можда свесних критичарских претензија нема, али да „личне критике“, макар она била и несвесна, у Ћосићевој књизи и те како има. Овај закључак потврђен је примерима који недвосмислено указују на постојање чисто критичких Ћосићевих опсервација у појединим белешкама уз разговоре (са Д. Николајевићем, М. Црњанским, са М. Ракићем о Р. Драинцу, са Б. Ковачевићем, нарочито са Б. Станковићем). Без обзира, дакле, на сопствена програмска ограничавања, Ћосић је „колико онај који пита, толико и онај који има свој став, који тумачи и вреднује“ (66). Овде ће се Пејчић посебно задржати на Ћосићевом разговору с Милошем Црњанским и издвојити Ћосићев одговор (на вербализовано незадовољство Црњанског начином на који Ћосић води своје књижевне разговоре) као најзаокруженији и најексплицитнији исказ „о техници и поетици књижевног интервјуа“. Ћосић каже: „Оно главно, моја идеја-водиља, мора и треба да остане скривена испод питања која стављам. Ја имам извесну идеју и за њом идем. Питања не пишем унапред јер се тек у току разговора долази на најзанимљивије. Једна реч чест изазове једно питање, ово друго и тако даље. То баш и даје живост и природност ових интервјуа. Мени је главно да кроз обичне ствари докучим човека.“ Ово место мотивише Пејчићево привремено удаљавање од Ћосићеве књиге, у тежњи за извођењем „једне разгранатије поетике књижевног разговора, једне потпуније ноетике разговора самог као његовог темеља“ (69).

Следи књижевноисторијска рекапитулација развоја литерарног интервјуа, од античког разговора сократовског модела (као жанровског архетипа, корена), преко разговора 18. века (с упућивањем читаоца у податке о првом књижевном листу и првом правом новинском интервјуу), до устаљивања књижевног разговора као „врсте способне да изгради сопствену поетику, па и онтологију, да се богати и усавршава самостално постојећи“ осамдесетих година 19. века.

Од тог периода почињу да се јављају и критичка промишљања и истраживања појма, природе и особености литерарног разговора као посебног жанра и не престају до данашњег дана, јер континуиране технолошке промене савременог света утичу на проширивање „могућности самоиспољавања књижевног интервјуа“ (72) и онемогућавају дефинитивне описе и закључке. Пејчић наглашава да су сва та мењања разговора само спољашња, док је његова суштина остала нетакнута. Откривање „суштине књижевног разговора у његовом постојању-по-себи мора бити крајњи циљ сваког проучавања које претендује на озбиљност и трајање“, а то јесу Пејчићеве претензије. Зато је његов следећи корак усмерен у правцу спознаје и откривања суштине књижевног разговора. Његови увиди у природу разговора и претпоставке његовог заснивања темеље се на ставовима бројних теоретичара на које се у својим научно заснованим али рецепцијски питким, систематичним експликацијама позива: Х. Г. Гадамера, П. Финција, Л. Шестова, Ф. Бекона, П. Медавара, Г. Башлара, Д. Дејвидсона, Ж. Лакана, Ђ. Шушњића, Е. Амадо Леви-Валанси, Ф. Де Сосира, М. Мерло-Понтија, Л. Јакубинског, В. Мајерхољда, Ж. Кона.

Разматрање дијалектике питања и одговора, коју аутор овде ставља у први план, доводи га до следећег вредног закључка: „[...] постављањем одређеног питања, или венца питања [...] човек у ствари именује индивидуална и општедуховна занимања, открива ону и онакву заинтересованост која истовремено открива и њега самог. Управо стога се може казати да у области науке и културе, али и у свакодневном животу, 'питања имају смисла за онога ко их поставља, а одговори за онога ко покушава да их да'“ (76).

Други аспект свеобухватног проблема *суштине разговора* који Пејчић разматра односи се на „комуниколошке, социопсихолошке, антрополошке видове везане за биће и духовни идентитет учесника у разговору“ и његово тумачење аутор закључује резимирањем ставова Лава Јакубинског: „за дубинско схватање разговора, као и значења која се у њему кристалишу, од непроцењивог су значаја, поред речи, још мимичко-гестикулациони и звуковни, али и *енергетски* моменти“. Или, речима Всеволода Мајерхољда: „Гестови, позе, погледи, тишина... одређују *истину* реципрочних односа међу људима. Речи не казују све“ (83).

Пејчић напомиње да се сам Бранимир Ћосић није бавио питањима теоријске природе, посебно не на начин изложен у овој књизи, али његови разговори, управо захваљујући својим књижевним вредностима, таква питања подстичу. У одељцима који следе он ће се бавити њиховом структуром, композицијом и текстуалном конструкцијом. Ту, поред осталог, примећује да је у класичну (троделну) схему разговора Ћосић удахнуо толико личног (обдареност за реч, детаљ, несвесни сигнал лица и гласа, покрета, промене у амбијенту у коме се разговор води и др.), тако да читалац „бива увек изнова затечен посебношћу, преображајима који се на један пригушен, затајни начин одигравају у тексту, чинећи га самосвојним, самодовољним, различитим од свега што у традицији књижевних разговора код нас постоји“ (86). Као аргументацију у прилог ових тврдњи аутор наводи пример Ћосићевих разговора са Бором Станковићем и Миланом Ракићем, компарирајући их са разговорима које су, са истим писцима, касније водили Синиша Пауновић и Милош Црњански. Уз то, непоновљивост и особеност Ћосићевих разговора није ниједног тренутка умањила њихову ве-

родостојност, што Пејчић опет низом примера потврђује. У истом контексту он ће се детаљније позабавити и статусом Ћосићевих питања, закључујући да је процес њиховог релативисања у структури разговора (тј. у њиховим стилизацијама) започео већ у првом тексту, а да је у последњем разговору стигао „до нулте тачке“.

Чињеницу да је тачност изговорене речи Ћосић стављао изнад свега Пејчић такође илуструје примерима – једног објављеног (с Миланом Ракићем), два незавршена (с Милицом Јанковић и Лујом Војновићем) и једног планираног а ненаписаног разговора (с Јованом Дучићем). Ово га доводи до логичног закључка да читалац може бити потпуно сигуран у то да сви објављени разговори до краја испуњавају *нужан* Ћосићев услов: тачност у преношењу изговореног. То се најбоље уочава у разговору с Црњанским и околностима које су тај интервју пратиле, а које Ћосић до детаља износи, напомињући како никада није имао „више муке око писања једног разговора него овог пута“ (108). Пејчић овде примећује да описани Ћосићев однос према туђој речи, та верност која се никада не доводи у питање, антиципира став француског теоретичара Жерара Женета по коме је књижевни интервју пре свега 'јавни ауторски епитекст' с наглашеном аутопоетичком, чак књижевнокритичком функцијом“ (109). Истовремено, додаје аутор, Ћосићев разговори потпуно су у складу и са дефиницијом Беле Хамваша да је „интервју уметнички жанр у форми истине“, с тим што би Ћосић, стављен у ситуацију да бира између *уметничког* и *истине*, засигурно одабрао – истину.

Пред крај студије Пејчић се осврће на још неке битне особине Ћосићевих *Разговора*: чињеницу да су њима обухваћени представници три нараштаја писаца, да пружају општу представу о пресудним литерарним збивањима у периоду од 1900. до 1929. године, а да је иста тежња ка целовитости присутна и у излагањима Ћосићевих саговорника. Са пуно позданости он закључује да је од два основна циља која је Ћосић себи поставио почињући да води разговоре потпуно остварен један: „упознати кроз непосредни контакт читаоце, културну јавност, друге ствараоце с личношћу, делом, идејама изабраних писаца-сабеседника“. Начин на који је то Ћосић (у)радио у потпуности компензује само делимичну оствареност другог циља – намере да тих разговора буде на десетине, како би се сакупило што више чињеница о епоси и писцима с почетка 20. века.

Допуњујући запажање Елија Финџија о Ћосићевој способности „брзопотезног портретисања саговорника, која показује сигурног посматрача и рутинизованог писца“ закључком да „Ћосић све своје књижевно умеће ставља у покрет зато да би саговорницима оставио што више простора да сами себе портретишу“, Пејчић истиче иновативност једног таквог ауторског захвата и напомиње да је то чињеница од пресудне важности за разумевање „праве природе и највишега циља Ћосићевих разговора“ (121). Ово ће аутора довести до кључног увида: „књига *Десет писаца – десет разговора* заслужује да се назове галеријом књижевних аутопортрета вођених руком Бранимира Ћосића“ (122).

Конечно, Пејчић напомиње да књизи недостаје планирани Ћосићев разговор са собом самим, и указује на могућност да у рукописној заоставштини писца постоји један запис који би био део планиране ауторепортаже. Имајући на уму Андрићеву реченицу о Ненадовићу („дајући друге, ми се одајемо“) и став свих досадашњих Ћосићевих тумача да је сликајући друге писац дао и сопстве-

ни портрет, он износи коначан закључак и недвосмислен вредносни суд: Ћосићева књига је „сада и за сва времена, тај жељени дијалог с другима и са самим собом, са својим временом, са српском књижевношћу у њеној стварности и њеним стремљењима: Књига-огледало, књига-узор. Књига-споменик!“ (125).

У духу закључних ставова изнетих о Ћосићу, запажамо да и сам Пејчић, портретишући изабраног писца и његово дело, исцртава контуре сопственог аутопортета. Књигом *Поетика књижевног разговора* он потврђује и оснажује свој научноистраживачки интегритет и позицију акрибичног и (стога) ауторитативног књижевног историчара, теоретичара и критичара.